

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

DEBRECZEN CZIGÁNYAI¹

a 16-17. században

Az első cigány árusok, piacozók, jövendőmondók, lókupecsek Debreczen mezővárosában való megjelenéséről nem állnak rendelkezésünkre adatok. Bizonyos azonban, hogy a 14. század végén, 15. század elején a Magyar Királyság területére Havasalföld, Moldva, s a Balkán, Szerbia, az Oszmán-Török Birodalom felől folyamatosan bevándorló cigány kompániák már a 15. században gyakran megfordultak a városban, sőt, néhány család le is telepedhetett. Erre minden okuk és lehetőségük megvolt. A késő középkorban – a cigányok hazánkba érkezésének idején – ugyanis Debrecen virágzó város volt; a 13. században még faluként (*villa Debrecun*)² említett település a 14. század elején már fontos árucserhely, húsz falu központja, tanácsa volt (bírái, esküdtjei), jelentős számban hospesei, kereskedői. A gyarapodó, mind népességének számában, mind gazdaságában növekvő települést 1361-ben Nagy Lajos az ország mezővárosai közé emelte, ezzel további lehetőségeket biztosítva fejlődésének. A 15. századtól vásártartási engedélyének köszönhetően helyi, országos és nemzetközi vásárokat tarthatott, 1405-ben Zsigmond évenkénti két alkalomra országos vásártartási jogot adott Debrecen városának, 1411-ben pedig olyan jogot a debreceni kereskedőknek, hogy áruik után sehol az országban ne kelljen vámot fizetniük.³ E kiváltságoknak köszönhetően a város tovább gazdagodott, az egyházi adókimutatások szerint a 14. századi Debrecen módos, fejlett város volt. Lakossága a 14-15. században hét-nyolcezer főt számlált, ami birtokosai rendeleteinek köszönhetően folyamatosan gyarapodott. Zsigmond 1445-ben adományozta a várost Hunyadi Jánosnak, kinek halála után özvegye, Szilágyi Erzsébet bírva a vagyon felett, 1479-ben elrendelte, hogy *Debrecen városába, s onnan bárhová, bárki szabadon költözködhet*.⁴ Olyan rendeletek, s a városnak adott privilégiumok is születtek, melyek megakadályozták, hogy a Debrecenbe beköltözött jobbágyokat földesuraik erőszakkal, vagy a jog által visszavegyék. 1407-ben Garai nádor rendelte el, hogy *a földesurával szemben tartozásait lerovó jobbágyot*

¹ A magyar helyesírásban a *c* hangot egészen a 18. századig *cz* írásmód jelölte. A 18. században két helyesírási norma volt gyakorlatban; a katolikusok *cz-t*, a protestánsok *tz-t* írtak. A 19. században a *c* és a *cz felváltva szerepel*. 1903-tól azonban az iskolákban egyre inkább a *c-t* használják, amit majd az Akadémia által 1922-ben kiadott helyesírási szabályzat általánossá és kötelezővé is tett. Tanulmányomban a debreceni cigányok 16-17. századi történetét tárgyalom, erre utal a régies írásmód a címben.

² „*Teco filius Thomae de villa Debrecun...*” („*A Debrecen falusi Tamás fia Teco...*”) in: Váradí Jegyzőkönyv/Regestrum Varadinense (1208-1235) Textus Testimonia registri Varadiensis ordine chronologico digesta Annus 1235. Nr. 385. (138.) <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/textus-90/testimonia-registri-varadiensis-ordine-chronologico-digesta-D6/annus-1235-571/nr-385-138-578/?list=eyJmaWw0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfVmfYWRpXzIiXX0sICJxdWVyeSI6ICJ2aWxsYSBEZWJyZXp1biJ9> (Letöltés: 2019.08.06.)

³ Szendrey István: Debrecen, a mezőváros, In: Szendrey István szerk.: Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984., 220.

⁴ I.m. 209.

*visszatartani, vagy Debrecenről visszakövetelni senki ne merészelje.*⁵ Ezt megerősítette János Zsigmond 1563-ban: *ha valaki debreceni lakos, többé vissza nem követelhető,*⁶ Báthori Zsigmond 1590-ben, majd Bocskai István 1605-ben, megtiltva, hogy *a Debrecenben telepedett jobbágyot onnan bárki kivihesse.* A várost e kiváltságában a soron következő fejedelmek, uralkodók is megtartották. A népesség beáramlását Debrecen városa ily módon biztosította, de híres piacai, vásárai révén is messzi földről vonzotta magához az iparosokat, kereskedőket. A 15. századi források szerint a városban posztómetszők, szabók, takácsok, gombkötők, kötélverők, fésűsök, mészárosok, hentesek, molnárok, ötvösök, kovácsok, lakatgyártók, csiszárok, késesek és még számos mesterség művelői látták el portékáikkal a lakosokat, s a vásárookra érkezőket, egyre jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés, s a jószágkereskedelem – a debreceni tőzsérek még Bécsbe és Morvaországba is hajtották marháikat⁷ –, a lókereskedés. A vásártartási kiváltságok a következő századokban tovább bővültek. 1508. évi kiváltságlevelében II. Ulászló már *évi hét országos vásárt*⁸ engedélyezett a városnak (mindegyik két-két hétig tartott!), I. Lipót pedig 1691-ben elrendelte,⁹ hogy *a debreceni vásárookra igyekvőket sem terheli vám.* 1555-ben a város ugyan behódolt a töröknek, de a debreceni vezetők diplomáciai ügyessége – súlyos adóterhet vállalva – megakadályozta a város török megszállását, Debrecen „csupán” szultáni khász (kincstári) birtok lett, ami csaknem 140 éves adózásra, élelem –és egyéb szolgáltatások biztosítására kötelezte a várost. A 16. század közepére Debrecen már a vármegye székhelyénél, Váradnál háromszor nagyobb település volt, 1552-ben 1216 portát írtak össze¹⁰ benne. A város jólétét Debrecen első krónikása, Bartha Boldizsár a 17. században ekképp magyarázta: *„Ez mezőbenn épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen nevű városhoz, édes lakó hazámhoz és helyemhez, sokszor Isten még az idegenekből is jóakarókat szelidített. Ezt sokszor sok Keresztyén Királyoknak kebelében oltalmazta; a miképen sok szép erős régi es mostani Privilegiomi, Donatiók, Protectionálisok, ezeknek sokszori confirmálási (kik mint eddig Isten gondviselése által megmaradtanak és vagynak) erről bizonyságok.”*¹¹

A 15-16. századi fejlett, ipara és kereskedelme révén egyre növekvő „szabadalmas mezőváros”, tárt kapukkal várva minden betelepülni, s adni-venni kívánó piacozó, vásározó „áros” népséget, érthetően kívánatos cél lehetett a mozgó, szolgáltató-kereskedő cigány népnek. A városban való korai megjelenésüket a távolság nem akadályozta, hisz az elsőként a történelmi Magyarország területére bevándorló cigányok – Moldva, Havasalföld felől érkezve

⁵ I.m. 205.

⁶ I.m. 207.

⁷ Bársony István: A város kereskedelme 1693-ig. In: Szendrey István szerk.: Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984., 362-365.

⁸ Szendrey István: Debrecen, a mezőváros, In: Szendrey István szerk.: Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984., 223.

⁹ I.m. 220.

¹⁰ I.m. 235.

¹¹ Barta Boldi'sar: Rövid Chronica, Avagy Oly Beszélgetés, Melly A' Közelebb Elmúlt Száz Esztendők Alatt Debreczenben Esett Emlékezetesebb Dolgokról, Tűz Miatt Való Romlásokról, Sok Rendbéli károkról, változásokról: kiváltképpen pedig, és bővebben ez nyúlt esztendők alatt való háborúságokban ezen helynek keserve állapotjáról, sokféle nyomorúságiról, ennek lakossinak felső, közép, alsó rendjeinek viselt dolgairól irattatott, és szedegettetett öszve Barta Boldi'sar által 1664-dik Esztendőben., Debreczen, 1666., 7-8. <https://www.scribd.com/document/400054842/Bartha-Boldizsar-Rovid-Kronika-1664> (Letöltés: 2019. 09.09.)

– a Debrecentől nem oly nagy távolságra levő Erdélyben (Kolozs, Dobóka, Hunyad vármegyékben) telepedtek le. Mai ismereteink szerint az első,¹² bizonyítottan a mai cigányok őseinek megjelenéséről hírt adó dokumentum egy 1455. januárban készült oklevél, melyben Hunyadi János beszercei ispán (kinek ekkor tulajdona Debrecen) engedélyezi, hogy négy cigány – név szerint *Karachon, Mihály, Péter és Miklós* – a Barcsay (Barchali) testvérek birtokain, mint jobbágyok letelepedjenek.¹³ Mint a korabeli okmányból kiderül, nemcsak a *Barchali birtokon* való letelepedésüket hagyta jóvá, de – ellentétben a környező országok cigányüldöző gyakorlatával (Európa többi országában ekkor már ellenük irányuló rendeleteket adtak ki) – még védelmükről is rendelkezett, sőt, szabad vándorlásukat és letelepedésüket is biztosította: „*Mi, Hunyadi János beszercei ispán emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk által, hogy mi nemes Barchali Péter és Tamás szolgálatainak a tekintetéből a királyi felség személyében megengedtük és engedélyeztük azt, hogy ők négy cigányt, tudniillik Karachon-t, Mihályt, Pétert és Miklóst bárhol a birtokaikon, ahol akarják, jobbágyok gyanánt tarthassanak és tudjanak tartani. Erre tekintettel nektek, a bármilyen állású valamennyi embernek a jelen oklevél által erősen megparancsoljuk, hogy az előbb említett cigányokat soha, semmikor és semmilyen módon se merészeljetez akadályozni és háborgatni, hanem engedjétek meg, hogy bárhol az előbb említett nemesek birtokain és bárhol másutt, ahol akarnának, megmaradjanak és tartózkodjanak. Másként nem cselekedvén, a jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatja. Kelt Temesvárott, a Szent Antal hitvalló ünnepe utáni legközelebbi szombaton (június 14-én), az Úr 1455. esztendejében.*”¹⁴ Megtelepedésük sikeres volt, a cigányok és leszármazottaik huzamos ideig ott éltek, amit bizonyít egy ötven év múlva készült oklevél, melyben II. Ulászló a Barcsay utódoknak megerősíti a cigány jobbágyaik feletti jogaikat.

A kérdésre, hogy miért fogadták, s igyekeztek az uralkodók, fejedelmek, földbirtokosok letelepíteni e furcsa, idegen, vándorló népet, arra a választ a mesterségeikben, általuk nyújtott szolgáltatásokban, a korabeli sajátos feudális berendezkedésben kell keresnünk. Jelenlétükről, tevékenységükről, a társadalomban betöltött szerepükről a 15. század második felétől kezdődően bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, elsőként Erdély településeiből, hol sokan közülük fémművesként, kovácsmesterként, lócsiszárként dolgoztak, de hóhérok, gyepmesterek, küldöncök is voltak közöttük. Szebenben – korabeli feljegyzések szerint – cigány gyermekeket városi munkákkal is megbíztak; amikor a kamarákat megbontották, a zsidelyekből a szegek kihúzását rájuk bízták. 1476-ban a cigányok Nagyszebenben végeztek erődítési munkákat, a vöröstoronyi szorosban dolgoztak, s ez idő alatt Hunyadi Mátyás pártfogása alatt álltak,¹⁵ hogy a vajdák ne tudják adóztatással terhelni őket. Mint az a kiváltságlevélben olvasható: „*Mivel a dolog úgy van, hogy a szebeni székben lakozó cigányok, vagyis egyiptomiak – akik tudniillik Szeben városunk védelmének az érdekében*

¹² A magyarországi cigányok megjelenéséről szóló forrásokkal kapcsolatban ld. részletesen: Szabóné Kármán Judit: A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák), Semmelweis Kiadó, Budapest, 2016., 83-88.

¹³ Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1998., 55.

¹⁴ Tóth Péter: A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Bölcsész Konzorcium, Miskolc, 2006., 30.

¹⁵ Nagy Pál: „Fáraó népe” A magyarországi cigányok korai története (14-17. század), PTE BTK, Pécs, 2004., 20.

*bizonyos munkák végzésére vannak kötelezve – régtől fogva és mindig, mint tudjuk, a szabadság előjogának örvendenek, hogy senki a mondott részek vajdái vagy alvajdái közül, de az ő familiárisaik közül sem háborgathatta és zaklathatta semmilyen módon ama cigányokat és semmilyen fizetéseket vagy adókat sem csikarhattak ki tőlük: ennél fogva mi azon cigányokat ilyesfajta régi szabadságaikban és előjogaikban sértetlenül megőrizni kívánván [...] elrendeljük és megparancsoljuk [...] legyetek kötelesek megengedni és megengedtetni, hogy békességesen és háborítatlanul megmaradjanak szabadságaikban és szokásaikban.*¹⁶ 1585-ben Kolozsvárott a Házsongárdi temető léckerítését készítették,¹⁷ s a szegkovácsoláson túl javító, reparáló tevékenységük is jelentős volt, a betakarításoknál, aratásnál, mezei munkáknál nélkülözhetetlenek voltak: „*a cigányok voltának odaki az rétre [...] ötöd napig kaszájokat és kalapácsokat az kinek eltörött csinálták meg,*” A kovácsoknak ötnapi munkájukért 85 dénárt fizettek. (1597. évi feljegyzés.)¹⁸ A 15. század végén már Erdélyen kívül is, az ország szinte egész területén megjelentek cigányok, számos feljegyzés fennmaradt cigány fegyverkovácsokról, ágyúöntőkről, zenészekről, lókupecekről. A krónikák szerint 1489-ben Mátyás király feleségét, Beatrix királynét Csepel szigeten *cigány zenészek* mulattatták lantszerű hangszereiken,¹⁹ 1496-ban II. Ulászló menlevelet állított ki²⁰ *Bolgár Tamás vajdának és a vele utazó huszonöt sátor cigánynak*, akiket Zsigmond pécsi püspök kérésére – puszkagolyók és egyéb hadi szerszámok gyártása végett – útra bocsátott. 1500-ban Temesváron cigányok ágyút öntöttek a várban, 1514-ben részt vettek Dózsa György kivégzésénél, a vaskorona készítésében,²¹ a kolozsvári számadáskönyvek pedig 1550-től jegyzik a *fáraóknak* a kutyapecérségért kifizetett összegeket; „*a cigányok ebet öltek, fizettem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mingyárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet [...] 60 dénár.*”²²

Az Erdély-szerte, majd az ország számos részén foglalkoztatott cigányokról szóló feljegyzések alapján biztosan állíthatjuk, hogy cigányok a 15. században Debrecenben is megjelenhettek, piacszerzés, munkaszerzés céljából megfordulhattak a városban. Ismert, hogy a török csapatokkal is nagy számban érkeztek cigányok a történelmi Magyarország területére,

¹⁶ Tóth Péter: A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Bölcsész Konzorcium, Miskolc, 2006., 28-29.

¹⁷ I.m.

¹⁸ I.m.

¹⁹ Sárosi Bálint: Ké a cigányzene? A szerzőnek, Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából az MTA Felolvasótermében 2011. május 5-én elhangzott előadása.

http://old.mta.hu/data/cikk/12/74/74/cikk_127474/Sarosi_Balint__kIE_A_CIGANYZENE_%28%29.pdf
(Letöltés: 2019.09.05.)

²⁰ Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986., 76.

²¹ Szerémi György (1490-1548) emlékiratait *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (Emlékirat Magyarország romlásáról) címen 1545 és 1547 között vetette papírra. Új kiadása: Bori Imre (1996): Szerémi György emlékirataiból. Forum Könyvkiadó. Digitális változat:

http://adattar.vmmi.org/fejezetek/765/01_szeremi_gyorgy_emlekirataibol.pdf (Letöltés:2019.09.05.) 34.

²² Kiss András: Források és adatok a kolozsvári cigányok 16-19. századi történetéhez In: Kántor Lajos – Kovács Kis György szerk.: Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár-Mozaik Kiadó, Szeged, 2000., 93-101.

²³ s bár Debrecen elkerülte a török megszállást, nincs kizárva, hogy a törökök által *kiptiknek*²⁴ (koptoknak) nevezett cigányok²⁵ a várost felkeresték.

Mai ismereteink szerint a legkorábbi, cigányokat említő, Debrecenhez köthető dokumentum az 1567. évi debreceni zsinat egyik cikke. A Méliusz Juhász Péter által vezetett – a II. Helvét Hitvallást elfogadó, a református egyház első törvényeit megszabó, az istentiszteleti liturgia szabályait megfogalmazó –, 1567. február 24-26. között Debrecenben megtartott zsinat egyértelműen meghatározza az egyház cigányokhoz való viszonyát, ez alapján pedig valószínű, hogy a debreceni, s a környékbeli lelkészeknek voltak tapasztalataik a cigányságot illetően. Ezt alátámasztja egy 1552. évi Bihar vármegyei adóösszeírás is,²⁶ melynek elemzői szerint a városhoz közeli településeken (Hajdúszováton, Tépén) élő, pauper (nyomorgó) jobbágyok között cigányok is voltak.

A zsinat XLV. – *Minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni* – cikke így ír: „*Hogy minden korbéli embereket, kisdedeket, nagyobbakat, kik még nincsenek megkeresztelve, minden teremtményeket, azaz minden embereket, minden korból tanítani és megkeresztelni kell, az írás parancsolja. Mát.18. Azért mi is az egyháznak ajánlkozó, a tudományt és vallást bevevőket, a kik nem ebek és nem malacok, tanítani és megkeresztelni tartozunk. Márk 16. A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához. A kik pedig megvetik az isten ígését és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallani sem akarják, azoknak a keresztség és urvacsora sákramentomát sem szolgáltatjuk ki, minők sok cigányok és hasonló hittagadók. 'Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek.'* Ezeknek összeesketésétől is eltiltjuk a lelkészeket.”²⁷

A legelső forrás, ami már egyértelműen a helyi cigányokat érinti, egy, a város magisztrátusa által 1667-ben kiadott – kupeckedésüket szabályozó – statutum: „*Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poénája alatt; sem venni és másoknak elejekben kimenni.*”²⁸ A kupecek mellett a városban „hagyományos” mesterségeiket űző kovácsok, házalók, vályogvetők, teknővájók, szőnyeg-és edénykereskedők, sintérek, hóhérok, pecérek is – hasonlóan a többi városokhoz – letelepedhettek. A cigánykovácsok 17. századi jelenlétéről a

²³ Az Oszmán Birodalom hadseregében önálló félkatonai szervezetet (*dzseámeteket*) is alkottak. E cigányok főképp, mint kovácsok, fegyverművesek, seborvosok, zenészek érkeztek a csapatokkal, de arra is van adatunk, hogy a 16. század második felében a török helyőrségek megerősítésére telepítettek be cigányokat.

²⁴ Varga Szabolcs: Pécs nemzetiségei a török korban. Digitális változat: http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/pecs_nemzetisege_a_torok_korban (Letöltés:2019.09.06.)

²⁵ A török vilajetekben (tartományokban), a hadseregben, közigazgatásban nagy szükség volt a cigányok munkájára, féművesek, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkakészítők, fegyvercsiszárok voltak, emellett kereskedtek, zenei szolgáltatást nyújtottak, de hóhérok és kínváltatók is voltak, csakúgy, mint az ország más területein.

²⁶ Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990., 55.

²⁷ Debreceni Zsinat 1567. XLV. cikk In: Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest, 1881., 584

²⁸ Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek III., Budapest, 1892., 670.

városi magisztrátus jegyzőkönyvei tanúskodnak, 1670-től ugyanis rendeletekben szabályozták, hogy miféle munkákat végezhetnek a városban: „Az cigányok műve vasvilla, békó, vátó, rostély, kolomp, doromb, fűrő, fogó, nyárs, iszkába, lécszeg, kapa, ásó, zsendelyszeg, zabola. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatják.”²⁹ A rendeletekből kitűnik, hogy bár szabályozta a város a működésüket (a kovács-céhek piacának védelmében), de igényt is tartott a munkájukra; kovács iszkába (lapos fejű szög), cigányfűrő (speciális ácsszerszám), kolompok, csengők, rézfokosok, patkók, patkószeg, s különféle eszközök kerültek ki a kezeik alól, edények, rézüstök foltozásával, szekér-és ekevasalással is foglalkoztak, ellátták a helyieket áruikkal, de árultak a piacokon, vásárokon is. Egyes források szerint Debrecenben a cigánykovácsok és a kolompárok egy Dobó nevű mester vezetésével önálló „kovácsló” céhet is alapítottak.³⁰

A 17. században a városban már nemcsak szegény, hanem némi vagyonnal bíró cigányok is laktak, erre egy 1681. évi magisztrátusi határozat is utal: „*Boldogfalvában az cigány fundussát,³¹ itt lakós, árát letévén, elveheti.*”³²

A debreceni cigányoknak a török hódoltság idején egészen sajátos helyzete volt. A korabeli iratokból kiderül, hogy a Várad Pasa egy török „vajdát” helyezett föléljük. E „cigányok urának” nevezett előjáró időről-időre megjelent a városban, külön sarcot szedett tőlük, s különböző szolgáltatásokat követelt. A Debreceni Diárium³³ bejegyzései között olvashatjuk tetteit, kívánságait, a városatyák felháborodását, amit jelenléte váltott ki, s a jogorvoslás érdekében tett lépéseiket is. 1681. április 17-én a krónikás a város cigány hóhérával történeteket jegyezte fel: „*A cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévén, Czigány András (uj hóhér) feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszerezésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajt fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adaja eligazítottván, in fl. 13. elbocsátják, igérvén, hogy ennek utána csak az rendes és személy szerént való adót fizesse.*”³⁴ Másfél év múlva, 1683. február 18-án újabb feljegyzés került a naplóba: „*Érkezik városunkba a cigányok török ura 25 magával.*”³⁵ Úgy tűnik, ekkor hosszabb tartózkodásra rendezkedett be – ami súlyos terhet (ajándékokat, teljes ellátás biztosítását neki és kíséretének, abrakot, ellátást lovaiknak...) jelentett a városnak –, mert egy február 20-i bejegyzés szerint a város előjárói közül ketten Váradra mentek, s panaszt tettek a Pasánál: „*Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak Váradra az benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását megpanaszolni.*”³⁶ A napló szerint a törökök február 22-én elhagyták a várost: „*A benn lévő*

²⁹ I.m. III. kötet, Budapest, 1896., 681.

³⁰ M. Ladvenicza Ilona: A csobánkai cigányok szegkovácsolása. Néprajzi Értesítő, Nemzeti Múzeum-Néprajzi Múzeum, Művelt Nép Kiadó, Budapest, 1955., 227-241.

³¹ Fundus= házhely, telek

³² I.m. 687.

³³ Debrecen szabad királyi város közlevéltárában 23. sz. alatt a magisztrátusi jegyzőkönyvek között talált napló a város 1680-1685 közötti eseményeit tartalmazza. Feldolgozását Csűrös Ferenc végezte el, s jelentette meg a Magyar Történelmi Társaságban 1910-ben.

³⁴ Dr. Csűrös Ferenc: A Debreceni Diárium – Második Közlemény. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1910., 233.

³⁵ I.m. 571.

³⁶ I.m. 571.

törökök elmennek.”³⁷ A pasától visszaérkező küldöttek már nem is találják őket: „Aznap érkeznek Szűcs György uramék haza, referálván, hogy a Pasa haragutt a törököknek bejövetelekért, levelet is adott, hogy mindjárt kimenjenek, de benn nem érte őket.” (1683. február 22.)³⁸ Alig két hónap múlva azonban már a pasa követeléseivel jönnek a törökök: „Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a Pasa tőlök tábori pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül (kíván).”³⁹ E források különösen értékesek témánk szempontjából, hisz hiteles képet adnak a korabeli cigányságról, helyükről, szerepükről a városban, s nem utolsósorban a magisztrátus hozzájuk való viszonyáról. Megtudhatjuk, hogy – sok más városhoz hasonlóan – Debrecenben is cigányok látták el a hóhérmesterséget, hogy megbecsült kovácsmunkát végeztek, hisz a török pasa is igényt tartott munkáikra, hogy adót fizettek a város mellett a töröknek is, hogy a város vezetése egyöntetűen kiállt a cigányok mellett; a hóhér feleségének „kiszérése” mellett sokat fáradoztak, a cigányok ura visszaélései miatt még a pasához is elmentek panaszra.

A 17. század végén a városi magisztrátus jegyzőkönyvében már csak egy 1689. évi rendelet olvasható a cigányokra vonatkozóan: „Az cigányoknak törvénytételre való autoritásuk és lóval való kereskedések a modo in posterum penitus tolláltatik, hogy a város határán, sem belül, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az nálók található lovak elvétele alatt. Ha az városon akarnak lakni, a kóh mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executioja committáltatik az vásár inspectorinak.”⁴⁰ A statutum egyrészt megtiltja a cigányoknak a lótarast, másrészt biztosítja számukra a városban való letelepedést, a munkavégzést. Minden bizonnyal ez egy, az újonnan – a 17. század végén a történelmi Magyarország területére nagy létszámban – érkező cigány csoportokra vonatkozó jogszabály.

A városban ekkorra a másfél, egy évszázada megjelent első cigányok ősei már letelepedtek, beilleszkedtek. Egy 18. század eleji összeírás, s az anyakönyvi adatok szerint 1703-ban közel tizenegy cigány család leszármazottai éltek Debrecenben, kiknek a neve, lakhelye és az általuk fizetett adó összege is fennmaradt. Hattya vajda a Mester utcában 3.06 Ft, István vajda a Péterfia utcában 3,06 Ft, Mihály vajda a Varga utcában 1 Ft, Péter vajda a Mester utcában 8,16 Ft, Tóthné cigányasszony a Várad utcában 1 ft adót fizetett.⁴¹

Vallásgyakorlatukra, magatartásukra, iskolázottságukra a korabeli forrásokból adatokat nem kapunk, de következtethetünk azokra más iratokból. Az oktatástörténet szempontjából fontos dokumentum Szőnyi Nagy István református lelkésznek, 1695-ben Kolozsváron kiadott

³⁷ I.m. 572.

³⁸ I.m. 572.

³⁹ I.m. 577.

⁴⁰ Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek III., Budapest, 1892., 692.

⁴¹ Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990., 56.

Magyar Oskola⁴² című könyve, melyben – annak ellenére, hogy nem volt általános gyakorlat, s törvény, rendelet sem írta elő a szervezett oktatást – részletesen olvashatunk tanítói gyakorlatáról. A népnevelő lelkésztől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált, és oktatott főleg idősebbeket, könyvének teljes címe is ezt sugallja: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbekeket, írás olvasásra XII orák alatt meg-taníthattya*. Külön érdekesség, hogy a könyvben olvashatjuk: „Némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesdedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.”⁴³ E feljegyzés szerint oskolájában cigányok, s főképp idősebb cigányok is tanultak! S mivel életéről tudjuk, hogy 1671-ben Tornáról kellett családjával menekülnie, s a bujdosó prédikátor ezt követően Debrecenben több alkalommal is töltött be lelkészi hivatalt, nem zárható ki, hogy cigányok oktatását Debrecenben is végezte, s itt szerzett tapasztalatait felhasználta évtizedekkel később kiadott munkájában. Akárhogy is volt, az bizonyos, hogy a század végi Debrecenben nemcsak szegény, de jómódú, tehetős, a társadalomba teljesen beilleszkedett, megbecsült cigányok is éltek. Ezért állíthatta *Augustini ab Hortis Sámuel* szepesszombati evangélikus lelkész a 18. században a következőket:

*: "Megesett azonban törvényesen, szabályosan és tisztos rendben is ilyesmi, különösen Bihar megyében, Debrecen környékén, ahol a cigányok igen erkölcsösek és olykor igen jómódúak is, hogy magyar nemzetiségű menyecskék szülei beleegyezésével mentek cigányemberhez feleségül."*⁴⁴

A következő évszázadokban tovább gazdagodott Debrecen és cigányainak közös története; ismerünk cigányul jól tudó, cigány nyelvre fordító debreceni szenátorról, tudunk a Kollégium falai közül kikerülő tudós cigány diákról, ismert, hogy Kossuth kedvenc muzsikusat, a város szülöttét, a híres cigányprímás Boka Károlyt miképp emelte az előjáróság a város polgárai közé, cigány polgármester neve is ismert, tudjuk, hogy a 19. században a helyi cigányok külön cigány reáltanoda felállítását kérték gyermekeik sikeres előmenetele érdekében, köztudott, hogy az Arany Bika freskóin a híres debreceni muzsikus dinasztia, a Magyariak zenészeit örökítették meg, s sokak előtt ismert a nagy port felvert debreceni incidens, a „felségsértés hegedűszóval” esete.

2016. január óta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem diákjai már mind megismerhetik e történeteket, közelebb kerülhet hozzájuk a hazai cigányság és a magyarság közös történelme, aminek igen nagy hatása van az előítéletek, sztereotípiák lebontásában, a megbékélésben. Ebben – az országban egyedülálló formában bevezetett oktatásban – kiemelt, elévülhetetlen érdeme és szerepe van e jubileumi kötet címzettjének, Dr. Fekete Károly püspök úrnak!

⁴² Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbekeket, írás olvasásra XII orák alatt meg-taníthattya. Kolozsvár, 1695. (Az oktatás végén a szerző névbetűi Sz. N. I. Kol. R. E. P. Toldy Ferencz kiadta: Corpus Grammaticorum. Régi magyar nyelvészek. Pest, 1866. 585-604. I. Ism. Lugossy József, M. Akad. Értesítő 1844. 162. I. Néptanítók Lapja 1876. 1. sz.

⁴³ I..m.

⁴⁴ Augustini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről. Anzeigen folyóiratban cikksorozat, Bécs, 1775-1776. Összegejtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Deáky Zita és Nagy Pál, ford. Magyar László András. Budapest-Gödöllő, Györffy István Néprajzi Egyesület Budapest-Gödöllő 2009. 175.

A mindenható Isten gazdag áldását kívánom Püspök Úr további életére és szolgálatára:

*„Kadal ande penge marimaske vurdona, kukol ande penge grast,
ame pale ando Raj, ande amare Devlesko anav rodas zhutipe.”⁴⁵*

⁴⁵Salmongi Hertija – 20. Salmo 8. (Cigány nyelvű Biblia, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2008. – Zsoltárok Könyve – 20. Zsolt.8.)